

Těmito slovy začíná manifest »Demokracii pro všechny«, vydaný 15. října v Praze, Brně a Bratislavě a podepsaný 126 občany, kteří se rozhodli ustavit Hnutí za občanskou svobodu – HOS. Společenství nezávislých iniciativ v Československu se tak rozrostlo o »sdržení svobodně vznikajících a žádnému centru nepodřízených politických skupin a klubů v různých místech naší republiky, v nichž se budou soustřeďovat lidé, kterým není lhostejná budoucnost naší vlasti, kteří jsou připraveni k otevřené rozpravě o všech politických otázkách, kteří respektují princip plurality a kteří jsou odhodláni se přímo politicky angažovat, ať už pořádáním diskusních fór na pracovištích či obcích, prosazováním různých všeobecných a místních požadavků, úsilím o nezávislou kandidaturu ve volbách do zastupitelských sborů, či jinak«.

Myšlenkám a cílům, které manifest předkládá jako východisko k úvahám i jako náměty k praktickému rozpracování se chce věnovat i naše revue. Široké spektrum samizdatových periodik, sborníků a časopisů chceme doplnit rozvíjením nezávislého politického myšlení v Československu. Nabízíme proto svoje stránky zpravodajství o činnosti Hnutí za občanskou svobodu, ale především tvůrčím diskusím o aktuálních společenských a politických problémech, návrzích a projektech. Nechceme se vyhýbat ani kultivovaným polemikám, a i když dáváme přednost podepsaným příspěvkům, neodmítáme ani pseudonymy, příp. autorské zkratky.

Je opravdu čas vstoupit aktivně do politiky a pokusit se o nápravu věcí veřejných. Vyčkávaní, pasivita a lhostejnost by společenskou krizi jen dále prohloubily. Revue ALTERNATIVA je připravena rodící se Hnutí za občanskou svobodu aktivně podpořit. A chceme-li usilovat opravdu o demokracii pro všechny, musíme od počátku respektovat skutečnou pluralitu a toleranci k nejrůznějším názorům. O to se snažíme hned od prvního čísla naší revue.

Red.

Alternativa, č. 1, prosinec 1988, s. 1.

¹⁾ Úvodník není datován, časové určení je dáno vydáním prvního čísla *Alternativy*.

17

*1988, [prosinec]¹⁾, Praha. – Rozhovor Evy Kantůrkové za redakci *Alternativy* s Rudolfem Batičkem na téma »Pluralismus? A jaký?«.*

- A.²⁾ Nejdřív mi dovoľ pár slov úvodem. Hnutí za občanskou svobodu se pokusilo zformulovat národní – ve smyslu všespolečenský – politický program. Přirovnala bych v tom smyslu manifest Demokracii pro všechny k programu Košického, který taky vyjadřoval dost široký společenský konsensus a který pak komunisté ať na nátlak Stalina anebo z vlastní politické netrpělivosti opustili. Hnutí za občanskou svobodu je od roku 1968 první, které se deklaruje jako politické, tedy opoziční k politickým strukturám, které v zemi vládnou. Podle mého názoru nabízí radikální, ale současně konstruktivní řešení společenské krize a myslím si, že vyjadřuje názor dokonce i části komunistů. Ty jsi jedním z iniciátorů a zakladatelů hnutí a v jeho dost širokém názorovém spektru zaujímáš vyhraněnou pozici, která má už i svou historii. Chtěla bych v časopise *Alternativa* v sérii rozhovorů se signatáři manifestu probrat jejich definici a pojetí toho hlavního a nového, k čemu se hnutí odhodlalo, totiž politiky. Tebe jsem si vybrala jako prvního, protože tě vedu za reprezentanta oně většiny naší společnosti, které se v oficiálním dění nedostává slova, reprezentanta těch, kteří nesou největší tíhu omylů lidí, kteří vládnou, a těch současně, kteří fakticky nemají možnost do poměrů zasahovat. V literatuře se o této většině společnosti ustálil termín »ti druzí« a myslí se jím ti všichni nekomunisté, v jemnějším odstínění a ve vyhraněných poměrech se »těmi druhými«

mohou myslet a stát se dokonce i řadoví členové komunistické strany. A má otázka zní: souhlasíš s takovým velice obecným vymezením svého postavení?

- R.B.³⁶: Souhlasím i nesouhlasím. Každopádně jsem rád, že ses mě na úvod nezeptala na váhu, výšku, šířku pasu a mého oblíbeného zpěváka. Vstoupila jsi rovnou in medias res a já se tedy přizpůsobím. Když jsem loňského a počátkem letošního roku uvažoval o seskupení a podobě demokratického politického hnutí, ani ve snu mě nenapadlo vytvářet jakousi novou podobu Košického vládního programu po dvakrát dvaceti plus třech letech. To byla tehdy jiná historická kapitola, zcela odlišná politická situace, kdy nejen řada vládních nekomunistických politiků podléhala iluzím o možné dlouhodobé rovnoprávné politické spolupráci s komunisty. Kolik jsme museli jako národ a společnost za tuto historickou »nevyhnutelnost« zaplatit, víme dnes všichni, i samotní komunisté, mezi nimiž je bohužel mnoho těch, kdo si to dnes nechtějí (nemohou?) přiznat.

Poopravit musím tvé tvrzení, že Hnutí za občanskou svobodu je od roku 1968 první seskupení, které se deklarovalo jako politické. Už před deseti lety vystoupili nezávislí socialisté a spoluprací se Socialistickou internacionálou naznačili své zaměření. Jejich činnost ukončily policejní represe v letech 1979–1981. Stačili ještě v roce 1979 vydat Sborník dokumentů o svých ideových východiscích a prakticko-politických snahách. Zmínuji se o tom proto, že mnoho tehdejších myšlenek je vyjádřeno i v zakládajícím manifestu Demokracii pro všechny Hnutí za občanskou svobodu.

I když tedy nejsme první (nezapomeň také na Demokratickou iniciativu, u jejíhož zrodu řada z nás stála a pomáhala jí do života), přece jen HOS je prvním široce deklarovaným a definovaným hnutím s programatickou koncepcí – nikoli programem ve vlastním slova smyslu – jež má značný ohlas ve veřejnosti a hlavně přichází v době k takové práci přímo vyzývající. Ocitáme se v situaci, kdy komunisté usvědčují sami sebe – ať tomu říkají omyly, chyby nebo zločiny – odhalují neplodnost totalitní direktivní třídní politiky a nomenklaturního elitářství. Jenže, alespoň u nás, dosud nepochopili, že se ho musí vzdát konkrétním politickým jednáním. HOS jim k tomu rádo pomůže.

- A.: Budeme si tedy povídat o politice. Je to tvoje vášně? Druh odpovědnosti? Koníček? Nefest? Způsob seberealizace?

- R.B.: Politikem z vášně asi nikdy nebudu, to není prostě ve mně. Znáám a pozoruji ty, kteří by bez politického uvažování, politického monologu i dialogu nemohli být. Pro ně je politika existenciálním syndromem: oni musí v teorii i praxi neustále hodnotit situaci, posuzovat lidi, jejich možnosti a šance i způsobilost, přestavovat a posunovat jedince, skupiny, strany, navrhopvat postupy, koncepce atd. Být politikem z vášně znamená hrát nekonečnou rozehranou partii celospolečenské hry o res publicae, a hrát ji jako by šlo o život.

Tuhle hru se asi nikdy nenaučím a přesto vím, že »dělám« politiku, a to v té nejvyhraněnější podobě včetně rizik odpovídajících podmínkám totalitního řízení společnosti.

V prvních těch poválečných letech relativně svobodné politické práce jsem k ní pocíval značný osten, především k zavedené dělbě rozhodovací pravomoci a prospěchů, nebo chceli-li žlabů. Od počátku mi vadilo »velmocenské« rozdělení regionu pro vyvolené; možnosti pro jinakou, další tvorbu nezávislého politického myšlení byly vyloučeny. Napsal jsem tehdy před volbami v roce 1946 svoji první a poslední politickou báseň s výrazně kritickou fabulací na téma Čtyři strany v zemi české. Byla to ovšem pozice nerealistická a prakticky neúčelná. Ale tato moje politická naivita mě vlastně uchránila výrazného pogromu po Únoru 1948, který postihl ty, kdo se veřejně angažovali jako nekomunisté. Jedinou mou snahou vstoupit do politiky byl pokus o vydávání ilegálního nezávislého politického časopisu s levicově demokratickou orientací. Byli jsme tři, ale naštěstí pro nás – neměli jsme na to technicky ani intelektuálně – k realizaci nedošlo. Žil jsem tedy těch dvacet let do roku 1968 veřejně nepoliticky. Nebyl-li společenský terén dostatečně svobodný pro moji politickou angažovanost v letech 1945–1948, pak po Únoru 1948 se uzavřel dokonale a bez výhrad –

s komunistickou diktaturou jsem nemohl mít společného vůbec nic. Stal jsem se politickým outsiderem, který nechodil k volbám, ale přesto vystudoval Vysokou školu politickou a sociální a de facto získal kvalifikaci pro práci veřejnou.

Proč jsem vstoupil do kvalifikace v roce 1968? Nepochybně zde byla utlumená potřeba vyjádřit se angažovaně k otázkám společenského bytí, háda a chodu věcí veřejných. Stručně řečeno, vnitřní potřeba, výrazně mravně motivovaná, jak ji vidí filozof K. Popper – uvědomil jsem si, že prostě patřím k těm, kdož jsou na cestě hledání lepšího světa a kdo z této pozice, jakmile jí přijmou, učiní neodvolatelnou odpovědnost vůči své vlastní mravní integritě; a tedy kdo jí přijmou se všemi osobními důsledky. Jak vidíš, je to pořád tatáž, jen trochu zkušenosť posunutá pozice morálního idealismu, prostě víra, že politiku, tu »děvku proradnou«, lze přece jen dělat v normách politické kultury, a to i proti tomu nejzatrvelejšímu protivníkovvi.

A.: Začnu historicky. V šedesátém osmém roce jsi byl poslancem České národní rady. To je vysoká funkce. Byl jsi taky místopředsedou Klubu angažovaných nestraníků, KAN. To byla tebou zvolená funkce výrazně politická. Úplně odhlédnu od toho, jak pak lidé dosazení brežněvovským vlivem o KANu psali, že je to kontrarevoluční organizace atd. Mluvme o věcech, jak skutečně jsou: tys byl komunisty odsunutým společenským outsiderem, »tím druhým«, a jak se stalo, žes byl v šedesátém osmém »angažovaným nestraníkem«? Angažovaným pro co?

R.B.: Už jsem naznačil politické parametry své potřeby promluvit »do toho«. A jak jsem do toho promluvil bylo dáno za a) mým bezvýhradným demokratismem a za b) sociálním solidaristickým pocitem vnímání společenských vztahů. Byl jsem a zůstávám levicovým demokratem přístupným všem reformám, které mohou přispět k hledání optimálního systému a jeho struktur, což nelze dělat na žádné rigidní ideologické bázi, ale zase nikoli bez ideové koncepce – to jsou dvě různé kategorie.

KAN začali dělat v březnu 1968 lidé se stejnou mravní naivitou, jaká provázela mne po roce 1945. Rychle jsem jim porozuměl a protože atmosféra byla díky komunistickému »obrozování« příznivá, začali jsme se uplatňovat jako občané se svobodnou politickou vůlí. Kdybych byl politicky zkušenější, začal bych možná na výraznější institucionální rovině, než jakou poskytoval široký pojem angažovaného nestranictví, byl to vlastně výraz skutečnosti, že do politiky chtějí vstoupit nekomunisté. Angažovali jsme se pro politickou práci – to platilo obecně. Ke konkrétnímu jsme se nedostali, nebýt nám dopřán čas. KAN sdružoval občany nejružnějšího politického zaměření – střední, výrazně demokratický proud měl převažovat. Jako trvalá instituce je dlouho nemohl v otevřené společnosti existovat – stal by se nepochybně základnou pro vznik politických stran, ale to je kapitola nenapsaná. Nicméně, jak ukazuje současnost, dědictví KANu v jiném tvaru a podobě zůstává, nelze je obejít, neboť jeho nosná idea zůstává trvalou potřebou i perspektivou.

A.: V 70. a 80. letech jsi byl třikrát odsouzený za veřejnou činnost. Dává to dohromady mnoho let vězení. Měl jsi pocit, že svým vězněním taky děláš politiku? Je v tom, že je člověk zavřený, taky něco pozitivního?

R.B.: Vládnoucí ideologie se »šití« pojmu politický vězeň, pro ni je člověk, vystupující aktivně mimo strukturu ochranných křidel komunistického monopolu moci, společenský škůdce, podvraceč republikový (něco jako bourec morušový), antisocialistický živel, a nejraději by takového člověka diagnostikovali jako psychopata na bázi sociálních bludů a kverulantství, ostatně v Sovětském svazu se dnes musí z této obkludné praxe psychiatrické léčby politicky pobloudilých vymaňovat i tím, že dovolují mezinárodní kontrolu psychiatrických léčeben. Ty ještě před jedním dvěma roky spadaly do kompetence – světe div se a nežasni! – ministerstva vnitra.

Nerad mluvím na téma svého politického kriminálu. Víím, že se tomu důsledný politik často nemůže vyhnout. Fakt, že to člověk dopracuje až k odsouzení, není ani zásluhou ani

předností, spíš ukazatelem, že nedovedl správně odhadnout své reálné možnosti. Vězení znamená vyřazení z politiky a veřejného působení, což je téměř totéž, jako kdybych dobrovolně přerušil svoji politickou aktivitu. Poprvé mě vzali do vazby v roce 1969 po zbavení poslanecké imunity na 13 měsíců. Na politický proces tehdy ještě neměli a spolu s Ludkem Pachmanem a Janem Tesařem nás propustili v den, kdy se měl konat soud. Rok nato, v roce 1971, nás znovu zavřeli pro předvolební letákovou akci, když jsme občanům připomenuli jejich volební právo nevolit. Poté v roce 1980 mě jako »opominutí«¹ přiřadili dodatečně do likvidační akce ministerstva vnitra »Kmen«² a v sólo procesu mně přiřkli pro zastrašení jiných a z hrůzy nad vývojem v Polsku bobulibých sedm a půl roku, což zkorigovali u odvolání na pět a půl roku. Věznit pro politiku je sui generis také politika, ovšem, jak jsem naznačil, spíše symbolická.

Pokud jde o samotný fakt věznění, je možno tento čas mnohoznačně využít především pro sebe, pro dotváření své osobnosti, své životní koncepce. Vězení může nepřipraveného či slabého zlomit a definitivně vyřadit, ti druzí si jen prověří svoji mravní identitu – mohou vyhrát a získat něco, co nelze téměř ničím nahradit. V nadsázce pro mne příznačné bych řekla, že slušný politik, mající vzbuzovat alespoň minimální důvěru, by měl okusit život za mřížemi, ne ovšem proto, aby tam z těchže důvodů poslal pak své odpůrce.

A.: Jsi signatář Charty 77, patříš mezi její přední aktivisty. Podle mého mínění je Charta jedním z důležitých stabilizačních prvků, existujících vedle politického systému, který postupně, v některých obdobích až do otevřeně policejního teroru, ustavovala posrpnová moc. Tam, kde oficiální politika v řízení žehokoli – hospodářství, práva, státu, kultury – sklouzávala do extrémě mocenského násilí, Charta 77 to vyrovnávala důsledným pluralismem a programem obrany lidských práv. V dnešním politickém žargonu bych řekla, že Charta byla těch deset let školou demokratismu. Nebo ji vnímáš jinak?

R.B.: Řádově v tom s tebou souhlasím. V období »technologické«³ konsolidace stalinismu, tak věrně a důsledně zpodobněná vládou pana Brežněva, se stala Charta 77 optimálním a v dané situaci asi jediným možným projevem občanské slušnosti a statečnosti. To, že nikoho z chartistů tehdy neodsoudili, jen potvrzuje moudrost akce. Z opačného konce viděno, mnozí z těch, kdo postrádali odvahu přidat se k Chartě 77, i když s ní souhlasili, byli »nuceni«⁴ podepisovat mocí připravený solidarizační text – antichartu – a nutně se tak zdiskreditovat. Nevím, jestli bych Chartu 77 nazval jedním ze stabilizačních prvků. Pro mne byla spíš jakousi vnitřní, skrytou schopností sebezáchovy a regenerace trvale narušovaného sociálního organismu. Jinak řečeno, těch prvních dvě a půl stovky a dalších tisíc signatářů se staly přinejmenším důkazem slušnosti, výrazem sebeuvědomění a mravní hodnoty, kterou v sobě má každá pravda vyslovená v mezní situaci. Tím, že se Charta 77 nenechala rozčilenou mocí zastrážit a zlomit a ve své činnosti pokračovala a vydávala své dokumenty, prokázala nejen svoji opravdovost, ale i vůli k prosazení nové formy veřejné občanské aktivity, nevymyšlené a nedirigované vládnoucím centrem, jak bylo a dosud je běžné v tomto sociálním řádu.

Charta 77 v sobě nese přirozenou pluralitu demokratismu – ten je ovšem omezen tím, že se signatáři nemohou scházet a rozhodovat na základě širokého konsensu. Pokus vytvářet fóra Charty 77 prozatím moc bezohledně napadá a znemožňuje. Charta 77 tím, že byla první a dala si dostatečně obecný a nosný úkol bránit člověka v prosazování a obraně jeho práv, zůstala i pro budoucnost trvalou institucí.

A.: Takže co je to politika? Jak tomu rozumíš ty, jak jí děláš a míníš dělat? Je to veřejná činnost v pluralismu? Je to mocenský boj? Optám se z hlediska konkrétních okolností: dokud byla společnost pootevřená nebo dokonce se sklonem k otevřenosti, jako tomu bylo v roce 1968, byl jsi funkcionářem významných politických struktur, ČNR a KAN. Když se násilím oficiální moci společnost uzavřela dokonce až do i policejního režimu, v Chartě jsi usiloval o otevřenost a pluralismus?

R.B.: Politika je tím, čím je v praxi, její charakter určují lidé, kteří ji dělají. Může být opravdovou starostí o věci veřejné a jejich zlepšování, ale také jen bojem o moc, osobní či skupinovou, arénou pro dosahování sociální prestiže ambiciózních jednotlivců. Popravdě řečeno, je vždy a všude tím vším dohromady. O její úrovni rozhoduje kvalita těch, kdo do ní vstupují. Bohužel, vždy znovu a znovu tam budou hledat své uplatnění bezohlední kariéristé, lidé bez mravních skrupulí vedle těch, kdo vědí, že politickou kulturu v pravém slova smyslu lze vytvářet s respektem ke kultuře a morálce vlastního osobního života, s respektem k základním pravidlům soužití, s vědomím, že politická práce je pouhým prostředkem k účelům vyšším a významnějším – zacílení osobního života do roviny duchovní.

Abych však byl konkrétní a méně filozofický: politika chápána jako politická kultura je možná jen v otevřené společnosti. Umožnit projev přirozené společenské plurality je jejím základním znakem i hodnotou. I v pluralitě dochází k výběru a volbě vždy určitých jedinců a skupin k řízení, vládě a rozhodování, ale vždy musí být toto privilegium moci prováděno vědomím odpovědnosti a podrobováno nejen účinné sociální kontrole, ale i opakovanému výběru a volbě. Privilegium výkonu moci na věčné časy je zhoubou každé společnosti a tím i politiky a politické kultury samé. Bylo tedy jen logické, že posrpnový konsolidační režim mi zajistil cestu z poslanecké lavice rovnou do kriminálu.

A.: Vidíš nějaký podstatný rozdíl mezi Chartou 77 a Hnutím za občanskou svobodu? Bylo možné Chartu politizovat?

R.B.: Moje spojení s Chartou 77 bylo nepochybně příznámé se k demokratickému pluralismu. Jak známo, Charta 77 se nikdy neoznačovala za společenství politické, za hnutí pro politiku s její nutnou institucionalizací, programovostí a veřejnou terénní prací ve společnosti. Takže základní rozdíl mezi Chartou 77 a Hnutím za občanskou svobodu je právě ve výrazné proklamované a definované političnosti hnutí. Zatímco Charta 77 představuje spojení jedinců s rozdílnou ideovou orientací, HOS se pokouší sdružit občany kolem základních principů demokratického pluralismu, tolerance a osobních a společenských svobod, což je kvalifikuje jednoznačně jako seskupení politické.

Mnozí politicky orientovaní chartisté se pokoušeli vnést do chartovního společenství věc ducha z praktické politiky – fóra Charty 77 k tomu měla přece sloužit. Nepochybuji, že politický dialog by posloužil nám všem, ale pro dobrou veřejnou práci každé skupiny je nutný konsensus alespoň v základních otázkách a ten by se v Chartě 77 uskutečnit nedal: narazili bychom na řadu názorových rozdílů. Charta 77 ovšem může proměňovat svoji působnost a vliv nejen mezi vlastními signatáři, ale i do širší společnosti v duchu svého základního prohlášení, což je úkol natolik trvalý, že o svoji existenci nemusí mít obavy.

A.: Teď využiju jeden aktuálně zveřejněný text k vyjasnění některých obecných a teoretických problémů. Je to projev tajemníka ÚV KSSS Jakovleva, který svoje postoje zveřejnil asi ne náhodou v Československu.⁹ Myslím si, že Alexandr Jakovlev formuloval teoretická východiska toho, čemu oni v sovětské komunistické straně říkají socialistický pluralismus. Čili politická otevřenost v mezích daných jejich možnostmi a úrovní jejich poznání.

Na tom projevu mě zaujaly dva výrazné rysy: jednak, že nebetyčně přesahuje politickou vyprázdňenost našich přežvýkavců frázi, jimž jde už jen a jen o to přidržet se svých židli, a jednak, že v samotném projevu je obsažen rozpor. Dokud Jakovlev vykládá násilný a i – jak říká – filozoficky nezdůvodnitelný přesmyk leninismu ve stalinismus, je ve výkladu perfektní; ideologickou lest ale čtu, jak začne formulovat východiska pro současné řešení mocensko-politických problémů; anebo, abych hned nebyla podezřívavá, čtu zde právě tu polovičatost poznání a rozhodnutí. V projevu je značné napětí mezi vylíčenou historickou zkušeností a jejím současným použitím.

Jakovlev nadřazuje pojem socialismu pojmu společnosti, tedy pojmu kolektivního lidského bytí, a připisuje socialismu snahu, které na sobě nese sama lidská kolektivita. Socialismus je mu dokonce vyjádřením, realizací etiky; to zkrátka, co se ukázalo, že

socialismus musí respektovat, Jakovlev líčí jako jeho znaky. Této ideologizace se dopouští z jediného důvodu, potřebuje shora, z mocenských pozic obhájit zásadu vedoucí politické role komunistické strany. Teorie tu je odvozena od požadavku její moci, ne od potřeb společnosti. Možná je to v Sovětském svazu jediné racionální řešení, nevíme; naše zkušenost je ale radikálnější, a nejen naše, i polská a maďarská, a má otázka zní: jaký je tvůj názor na tento kardinální problém, který je teď řešen ve všech ořesených socialistických státech.

R.B.: Zabývat se prohlášením pana Jakovleva považuji za nadbytečné. Stačí položit vedle sebe v historické řadě nejrůznější prohlášení představitelů sovětské ideologie, abychom viděli, jakou ideovou ekvilibristiku bylo nutno provádět se všemi základními, dotud neotřesitelnými dogmaty jejich výkladu marxismu-leninismu a socialismu, abychom pochopili, že hlavním, nosným a trvalým smyslem dnešního úsilí sovětského vedení je zdůvodnit nepominutelnost vedoucí úlohy strany, což je jen stydlivý výraz pro její mocenský monopol. Právě tento monopol centrálního řízení všech oblastí společnosti se znovu a znovu snaží klást jako hlavní znak komunistického socialismu; ten druhý faktor, všeobecnou likvidaci soukromého hospodářského podnikání a postátnění celé ekonomiky, už zpochybnili oni sami. Byli nuceni doznat, že vyhlášenou soutěž se společnostmi založenými na konkurenční ekonomice definitivně prohráli, a mají-li mít vůbec šanci je dohánět, musí jim tyto kapitalistické systémy pomoci; a navíc se dnes snaží nejrůznějšími formami vyvolat podnikatelský zájem svých občanů.

Mluvit dnes o socialismu jako společenském řádu, znamená mluvit o krizové společnosti, o rozkladu totalitního systému, v němž se vyplavují na povrch všechny dosud zaměřené tlumené defekty, národnostními počínaje a náboženskými konče; mezi tím je kulturní a vědecká sféra, v níž se odehrála v posledních dvou třech letech nejvýraznější proměna: intelektuální nutně vítězí nad ideologizací. Tvůrčí umělec a tvořivý vědec zatlačují do defenzívy všechny byrokratické nánosy partajní hierarchie – ta má ovšem tuhé život a hlavně pořádek ještě ve svých rukách mocenské prostředky.

Pro společnost bude rozhodné užitečností, když cestu k demokracii urazí v přechodných fázích, neboť každá revoluce by postihla především řadového občana. Přechod levicových totalitních diktatur k pluralitním společnostem je mnohem riskantnější než stejný přechod pravicových diktatur (viz Španělsko, Řecko). Je to úkol, který nelze přejít, tvářit se, že neexistuje. Domnívám se, že by to měl být přechod k novému typu demokratické společnosti, v němž se zhodnotí všechny naše negativní i pozitivní zkušenosti, ale také znalosti o konkurenčních společnostech Západu. Chtělo by se mi říci: K tomu nám dopomáhej Bůh, neboť když si uvědomím, kolik zabezděnců v této zemi brání a bude bránit svá dosavadní privilegia, ztrácí můj věčný optimismus na síle – ale jiná alternativa není.

A.: To, čemu se říká přestavba, má v různých zemích různou podobu podle síly a charakteru společenské krize. Teď mi nejde o to rozlišovat tyto různosti, o to třeba, že u nás se za pojem přestavby skrývá postupná diferenciacie vládnoucích skupin směrem ke konzervatismu a z toho plynoucí pokus o upevnění moci a pozic odpůrců přestavby. Éto jejich dělo, mně jde o otázku základnější. Vedl se tady spor, zda je či není socialismus reformovatelný, ale mně se zdá, že věc je v něčem jiném. Oficiální moc užívá pojmu socialismus jako nedotknutelného zakladadla, Gorbačov má dokonce heslo «více socialismus». Co to je – více socialismus? Bylo ho doposud málo? Už tato neujasněnost napovídá, že možná běží vůbec o to vyjasnit si, co to je socialismus. Jak ty se na to díváš?

R.B.: Zdá se, že mnohé jsem vyslovil v předchozích větách, i když dohady o reformovatelnosti komunistického systému mě vždy naladují na haškovskou notu, raději se však ovládnou. V zásadě je nutno připustit, že každý systém je reformovatelný, zpravidla však dodávám, až do svého protikladu. V případě totalitních režimů nemohou reformy překročit – zrušit zásadu mocenského monopolu, což je alfa a omega každého systémového socialismu. Mohly by např. připustit existenci nezávislých politických stran, ale neumožnily by jim nezávislou účast ve volbách třeba tím, že by povolily jen jednotné kandidátní listiny.

Používám pojmu komunistický, systémový socialismus pro společenský řád, existující v Sovětském svazu a u jeho evropských spojenců, tedy i u nás. Představu, že socialismus znamená vyšší společenský řád v poměru ke konkurenční společnosti parlamentní demokracie, označované jako kapitalismus, vytvořila především stalinská ideologie. Být proti vládě vyznávající tuto ideologii, znamená podle ní být proti socialismu, a to je zločin, který dříve bylo nutno trestat smrtí, od určité doby jen vězením, a teď jsme ve stadiu, kdy lze očekávat, že celá tato pochybná, propadající se, protože ve svých důsledcích protisociálně ideologie, vezme za své.

Klasické evropské pojetí socialismu, vyrůstající z politických zápasů čtvrtého stavu – dělnictva, vyjádřilo své ideové zaměření v označení, které pro sebe přijala většina dělnických politických stran: sociální demokracie. Ano, šlo a musí jít především a na prvním místě o demokracii, ale musí to být demokracie, v níž všechna rozhodnutí budou respektovat potřeby a důstojnou existenci oné největší sociální skupiny tzv. »neúspěšných podnikatelů« – občanů, kteří v sociální hierarchii námezdně pracujících zaujímají místa řadových pracovníků, neboť, ač řízení, nikoho neřídí. Jsou to možná tři čtvrtiny občanů: dělníci, administrativní a techničtí úředníci a další pracovníci. Moderní socialistický politik bude motivovat svůj vliv a činnost vždy pod jedním rozhodujícím postulátem. Jeho pohled na společnost bude vycházet zdola, spektrem oné naprosté většiny řadových občanů, a bude tudíž každé rozhodnutí zvažovat z hlediska potřeb, možností a dopadu na tuto základní makrostrukturu společnosti. To ovšem neznamená, že bude usilovat o likvidaci či potlačení menšiny středně či vysoce úspěšných podnikatelů. Bez úspěšného podnikání a podnikavých jedinců společnost upadá. Pro celý společenský mechanismus je nutno vytvořit účinný systém sociální kontroly a regulace tak, aby individuální ekonomický egoismus nepřevládá a nestal se hrozbou celé společnosti.

Z řečeného lze vyvodit i můj názor na socialismus. To, o co usilují, není »socialismus«, ale sociálně spravedlivá, řekl bych relativně nejspravedlivější demokraticky spravovaná společnost. A to je úkol, který se nedá zvládnout žádnou rigidní představou o likvidaci soukromého podnikání, soukromého vlastnictví výrobních prostředků a mocenským monopolem vlády. »Hledání lepšího světa« nemůže probíhat prostřednictvím jakékoli institucionalizované totality. Zdá se, že větší šanci vytvořit vyšší spravedlivější typ společnosti má současný neokapitalismus než společnosti označující se jako socialistické. Řeknu to nekompromisně: je nutno zbavit se ideologizované, utopické představy o komunistické společnosti včetně výmyslu o dvou jejích fázích a pokračovat v trvalém úkolu hledání nových politických i hospodářských forem, odpovídajících stavu a vývoji výrobních sil, ale i kultury a myšlení lidí. Základnu takového svobodného vývoje může však vytvořit pouze demokratické společenské tvůrčí právního a sociálního státu, založené na kritickém dialogu přirozené plurality. Platí totiž zásada, že každá společnost byla a je přirozeně pluralitní. Tam, kde tato pluralita není, byla vždy někým potlačena a likvidována. Optimální vývoj společnosti nemůže probíhat mimo svobodnou výměnu názorů, vzájemný respekt, toleranci a porozumění. Vládnout a řídit nemohou všichni, ale ti, komu budou tyto funkce svěřeny, nemohou pominout, že se tak stalo z vůle těch, jejichž společenské soužití mají dočasně řídit. Vládnout demokraticky znamená především závazek odpovědnosti a nikoli privilegium moci. Zvládnout tento mravní princip dobré politiky pro druhé není dáno každému, rozhodně ne lidem, jejichž myšlení je ovládáno idejemi o blahodárnosti a nutnosti diktatury.

- A.: Jednou se mě jeden přítel, tenkrát nadšený stoupenec Gorbačova, ve sporu optal: »A jakou máš tedy jinou alternativu?« Řekla jsem, že Sacharova. Tedy mimooficiální, kritické postoje veřejnosti. Vypadalo to tenkrát jako pohled spisovatele, ne politika. Od té doby jsem právě ze Sovětského svazu mnohokrát slyšela, že přestavba není s to řešit všechny věci pro lidi důležité. A já se teď ptám: jsou-li ve společnosti věci, které politika není s to řešit, neměla by se vlivu na ně raději vzdát? Nebyl by to ten správný ústup od totalitarismu? Neměla by

se sama politika perestrojky, chce-li být účinná, vzdát komunistického axiomatu, že politika, provozování moci, je nadřazena všemu – kultuře, hospodářství, vzdělání, vědám? Otrásla zkušenost komunistického socialismu primátem politiky? Která je to oblast, která podle tebe politice přísluší?

R.B.: Nepochybně, politika není v životě člověka to nejdůležitější. Určité »nebezpečí« spočívá v její obecnosti, protože až ne nejdůležitější, každého z nás se nějak dotýká, každý pociťuje její vliv a v té či oné míře se jí každý nutně zabývá. Z toho, co jsem o dobré politice pro jiné vyjádřil, vyplývá, že z přímého direktivního ovlivňování politickým rozhodováním musí vypadnout celá oblast kultury, vědy, náboženství, tedy ty sféry lidského zájmu, v nichž duchovní svoboda je *conditio sine qua non* jejich existence. Nebudme však fantasty, mluvím-li o obecnosti politiky, musím vzít na vědomí mnohotvárný dotyk a vzájemný vliv mezi politickým a ostatním (umění, literatura, věda atd.). Nechci zacházet do podrobností. Svým způsobem lze říci, že kvalifikované politické myšlení a jednání je schopno rozlišit tyto minuciózní hranice mocenského zasahování. Jde totiž o rozdíl, jakým se tzv. nepolitické sféry lidské činnosti samy mohou nebo chtějí dotýkat »politického«. Výtvarník, zpodobňující námět své tvůrčí fantazie v nějaké abstraktní podobě, bude reprezentovat tento »dotyk« s politickým mnohem méně než např. divadelní hra, vyslovující v přímých dialogích určité politické postoje. Společnost s politickou kulturou bude každý takový čin chápat jako oprávněnou podobu tvůrčího výrazu autora a nepovede vůči němu útok z mocenských pozic, i kdyby tato hra byla krajně kritická vůči vládnoucí ideologii.

A.: Manifest Demokracii pro všechny obsahuje dvanáct programových bodů a ten, který problematizuje vedoucí mocenskou roli komunistické strany mám za nejdalekosáhlější. Požadavek pluralismu naprosto není protikomunistický útok; myslím dokonce, že vedoucí mocenská pozice vnitřně zničila a uvrhla do krize samu komunistickou stranu. Má otázka zní: Myslíš si, že v současných poměrech vnitřních, ale taky v současných mezinárodních vztazích jsme blázní a snílci, když vyhlášíme takové pojetí pluralismu, anebo že má náš postoj nějaký racionální smysl? Je to utopie, sen, že demokratismus je i za socialismu určen všem, anebo je to východisko ze slepé dějinné uličky? Zeptám se ještě takto osobně: podepsal jsi manifest z realismu, z optimismu, z tvrdohlavosti nebo snad z frajerství?

R.B.: Odpovím stručně: manifest jsem podepsal proto, že je výrazem mého politického postoje i mého praktického pohledu na společnost. Jestli odmítnutí apriorního práva na mocenský monopol, označovaný jako vedoucí role, je či není antikomunismem, mě prostě nezajímá. Žvanit o demokratismu a přitom dělat všechno pro uhájení svého politického bezpráví – absolutní mocenské manipulace společnosti, je obhajobou totalitního principu vlády.

Právě v současných vnitřních i mezinárodních poměrech je tento náš postoj reálný – nekonečně reálnější než byl v padesátých letech nebo i v roce 1968.

A.: Totalitarismus je evropská nemoc dvacátého století. Nacismus a fašismus se stačily dost rychle zkompromitovat, stalinismu to trvalo déle. Myslíš si, že už jsme za zlomem jeho vlivu a síly? Uprímně řečeno, nerada bych se dožila ještě jedné normalizace.

R.B.: Lituji, že tě nemohu ujistit o nemožnosti nějaké další normalizace; ale dnes by to byla pro totalitní moc už spíš předsmrtná křeč než perspektiva dalšího vývoje. Ať tak či tak, »niet iney cesty« – demokrat, třeba v podobě demokratického socialisty, nemůže v této otázce váhat.

A.: A kdyby se stalo a uhodilo a zavřeli tě za manifest počtvrté, měl bys pocit marnosti anebo by sis řekl, že přesto má všechno, cos dělal, nějakou cenu? A teď nemyslím jen mravní, ale politickou cenu.

R.B.: Mravní hodnotu jakéhokoliv i důležitějšího politického činu nelze pominout; že úsilí o svobodnou, otevřenou společnost neztratí význam nikdy, je mou odpovědí na otázku po politické ceně takového úsilí. Pocit marnosti je něco, co neznám – ani před mřížemi, ani za mřížemi. Pro svůj antimilitaristický postoj jsem byl odsouzen už v roce 1947, to mi bylo 23 roků. Dnes

jsem o čtyři desetiletí starší, ale při řečech o kriminálu se usmívám stejně, jako když jsem tehdy před čtyřiceti lety poslal balík s uniformou vojína základní služby zpět vojenským pádnům na Kladno.

A.: A může být politika mravná? Co to je mravnost v politice?

R.B.: Chó, to je téma na mnohé dlouhé večery s filozofy, etiky, humanisty, teology, politiky nevyjímaje. Už otázka, zda politika může být mravná, jako každé jiné chování, povolání, činnost. Nemravnou politiku dělají lidé, kteří jsou nemravní svým naturelem. Ovšem, vždy je tu otázka po relativitě mravního hodnocení; politik může být morální osobností nebo docela obyčejný bezcharakterní posluha, ale mezitím jsou mnohé odstíny velikosti či selhávání; doporučuji zabývat se těmi, kdo »politické« považovali spíše za poslání pro jiné než pro sebe.

A.: A poslední otázka: kdybys chtěl vyjádřit, k jaké kulturní tradici se řadíš, z čeho vycházíš a co tě nejvíc ovlivnilo, koho bys jmenoval?

R.B.: Od mládí jsem propadal naivní touze po dobrém, dokonalém, etickém, zdůvodněném. Lákal mě stoicismus a tím i určitý uměřený koncepční asketismus; i ve filozofii jsem si vybíral vždy spíše problémy morální filozofie než abstrakci noetiky. Velikost křesťanství a náboženské víry jsem vždy hodnotil podle odrazu v praktickém chování. Nic tak nevzbuzuje moji ironii, jako zjištění, že mezi hlásaným a konaným je propast nebo aspoň přkop.

Příklad Masarykovy osobnosti se táhl celým mým životem, ale nepropadl jsem žádné nekritické adoraci. Patočkovská reflexe byla další doplňující etapa mého přemýšlování. To, co se nazývá nihilismem Ferdinanda Celina, mě nepopuzovalo; měl jsem zvláštní cit nebo snad schopnost zvrácené a negativní vidět v zrcadlovém obraze jeho opaku – za nestoudnosti velkomyslnost, za selháním pevnost, za nemravnost mravní sflu. Takto nezvykle interpretován, mě Celine hodně poznamenal.

Spojení racionality a transcendence v bibli je pro mne trvalým zdrojem úvah a hledání. Neušel jsem vlivu východní, indické filozofie; odnesl jsem si z ní vřelý vztah k józe, ovšem v její poevropské interpretaci. Z jejích myšlenek jsem dospěl k vlastnímu pojetí harmonické životní syntézy, v níž péče o tělesné je nezanedbatelnou složkou filozofického pojetí života. Ale to už bych se moc rozpovídal. Jen těžko bych ovšem mohl jmenovat někoho, kdo by plnil pro mne funkci výhradního »guru« – učitele života, jemuž bych se oddal zcela – nikdo takový v mém životě nebyl. Bylo a je mnoho těch, jejichž třeba dílčí myšlenky se pro mne staly vodítkem.

A.: Je něco, nač jsem se nezeptala a co bys chtěla k tématu dodat?

R.B.: Jsem ti vděčen, že ses na mnohé nezeptala – čtenáři má zdstat naděje dozvědět se něco ještě přtš. I tak jsem nad tvými otázkami pokřál, díky.

Otázky za redakci Alternativy kladla Eva Kantůrková.

Alternativa, č. 1, prosinec 1988, s. 71–86.

¹⁾ Rozhovor není datován, časově určen je dáno vydáním prvního čísla Alternativy.

²⁾ Rozuměj Alternativa.

³⁾ Rozuměj Rudolf Battěk.

⁴⁾ A. Jakovlev, Naše učení je silně pravdou (Z vystoupení soudruha Alexandra Jakovleva na ideologickém aktivu), *Rudé právo*, č. 270, 16.11.1988, s. 5. A. Jakovlev, člen politického byra a tajemník ÚV KSSS, navštívil ve dnech 12.–16.11.1988 ČSSR. Dne 15.11.1988 vystoupil na aktivu na Vysoké škole ÚV KSČ s projevem, v němž zdůraznil potřebu plurality názorů v rámci socialismu. Na závěr jeho pobytu v ČSSR byl přijat dokument nazvaný Program ideologické spolupráce mezi KSČ a KSSS, podepsaný A. Jakovlevem a J. Fojtíkem.